

2. Русан Віталій. Аграрний сектор економіки: підсумки 2022 та прогноз на 2023 рік. 10.03.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahrarynyy-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik> (дата звернення: 04.05.2023).

3. Проекти Національної програми «Відновлення України». URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/grow-value-adding-sectors-of-economy> (дата звернення: 03.05.2023).

4. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». 21 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf> (дата звернення: 06.05.2023).

Россоха В. В., д. е. н., професор, головний науковий співробітник відділу економіки регіонального розвитку та прогнозування
Нечипоренко О. М., д. е. н., чл.-кор. НААН, заступник директора з наукової роботи Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ДОВОЄННИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Стан проблеми. Повномасштабна війна з росією внесла значні корективи у розвиток сільського господарства України. Площа посівів лише основних сільськогосподарських культур у 2022 р. була зменшена порівняно з 2021 р. майже на 3,0 млн га, від 16,9 до 14,2 млн га, що становить 16,0%. Загарбниками було викрадено або знищено 4 млн тонн продукції врожаю 2021 р., в. т. ч. 2,8 млн тонн зернових і 1,2 млн тонн олійних культур загальною вартістю 1,87 млрд дол. США, знищено і привласнено пальне, мінеральні добрива та засоби захисту рослин суму на 95 млн дол. США. Зруйновано зерносховища сукупною місткістю 9,4 млн тонн, на відновлення яких необхідно 1,1 млрд дол. США. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України загальна сума прямих і непрямих збитків, завданих аграрному сектору в 2022 році, становить 41,1 млрд дол. США. Найбільша частка (44%) прямих втрат припадає на зруйновану техніку й устаткування. Вартість понад 84 тис. знищених одиниць технічних засобів оцінюється в 2,9 млрд дол. США [1].

Навіть через складнощі збору врожаю, станом на 16.02.2023 зернові і зернобобові зібрано на площі 11,2 млн га, що становить 98% площі посіву. Незібраною на площі 478,5 га, або 6% площі посіву залишилася кукурудза. Проте збирати її стало вже не вигідно, оскільки витрати на збирання і сушіння зерна перевищили ціну реалізації. На полі залишилися також 2% площі посіву гречки (1,4 га) та 1% проса. Валове виробництво зернових культур у 2022 році скоротилося порівняно з 2021 р. майже на 32,2 млн тонн (табл.).

Таблиця 1

Виробництво сільськогосподарської продукції

Продукція	Роки					2022 р. +,- до 2021 р.
	2018	2019	2020	2021	2022	
<i>Рослинництво (тис. тонн)</i>						
Зернові та зернобобові, всього, тис. тонн	70056,5	75143,2	64932,9	86010,4	53812,2	-32198,2
у т. ч. пшениця	24605,8	28327,9	24877,4	32151,0	20281,7	-11869,3
жито	393,8	334,7	456,8	593,2	314,9	-278,3
кукурудза	35801,1	35880,1	30290,3	42109,9	26293,0	-15816,9
ячмінь	7349,1	8916,8	7636,3	9437,0	5611,6	-3824,4
овес	418,5	422,0	510,0	467,9	393,2	-74,7
горох	775,6	573,0	478,9	566,3	280,3	-286,0
гречка	137,0	85,0	97,6	105,8	171,1	+65,3
просо	80,5	169,7	256,1	205,0	104,8	-100,2
рис	69,2	54,6	60,7	49,5	33,5	-16,0
Цукрові буряки	13967,7	10204,5	9150,2	10853,9	8758,9	-2095,0
Соняшник	14165,2	15254,1	13110,4	16392,4	10560,5	-5831,9
Соя	4460,8	3698,7	2797,7	3493,2	3692,8	+199,6
Ріпак	2750,6	3280,3	2557,2	2938,9	3249,2	+310,3
<i>Тваринництво (тис. тонн)</i>						
Худоба та птиця вирощування, всього	3368,2	3445,5	3409,3	3329,8	2974,8	-355,0
велика рогата худоба	564,7	556,4	537,5	475,1	383,4	-91,7
свині	965,6	966,9	966,7	971,2	874,0	-97,2
птиця всіх видів	1770,2	1859,3	1845,7	1825,4	1670,0	-155,4
Молоко	10064,0	9663,2	9263,6	8714,0	7642,4	-1071,6
Яйця, млрд шт.	16,13	16,68	16,17	14,1	11,7	-2,4

Джерело: сформовано за даними [2].

За даними таблиці 1 виробництво цукрових буряків зменшилося на 2095,5, а соняшнику на 5831,9 тис тонн. Водночас виробництво сої і ріпаку зросло на 199,6 та 310,3 тис. тонн відповідно.

В результаті збройної агресії РФ значних збитків зазнала й галузь тваринництва. Майже 20% всього поголів'я великої рогатої худоби, що сконцентровано на окупованих територіях або з зоні ведення активних бойових дій, в переважній більшості не можуть повноцінно працювати і бути врахованими в загальному обсязі виробництва продукції. У галузі свинарства 23% свинокомплексів припинили своє функціонування.

Протягом 2022 року зафіксовано загибель 95 тис. кіз і овець, 212 тис. великої рогатої худоби, 507 тис. свиней, майже 11,7 млн птахів та майже 400 тис. бджолосімей. Загалом фермери і пасічники втратили ресурсів на суму близько 362 млн дол. США. Відповідно виробництво м'яса великої рогатої худоби, свиней і птиці всіх видів в живій вазі зменшилося на 355 тис. тонн, молока – на 1071,6 тис. тонн, яєць – на 2,4 млрд шт.

Внаслідок бойових дій було знищено понад 14,3 тис. га багаторічних насаджень, вартістю майже 349 млн дол. Загалом за 2022 р. російська агресія в Україні спричинила руйнацію майже 25% вітчизняного аграрного сектору.

Державна політика. В умовах обмеженості власних ресурсів Державна аграрна політика спрямована на залученням міжнародної підтримки аграрному сектору, що має позитивно вплинути на виробництво продукції у 2023 р.

Завдяки домовленостям Уряду, для збереження агросектору України Міжнародна фінансова корпорація (МФК) англ. International Finance Corporation (IFC) з іншими донорами планують виділити на програми підтримки пільгового кредитування товаровиробників 1 млрд дол. США. За даними Міністерства аграрної політики і продовольства України на Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві вже закладено 360 млн грн.

У підготовці до посівної компанії і збору врожаю 2023 року Світовий банк планує підтримати агровиробників на суму 432 млн дол. США. Сільськогосподарська організація ООН (ФАО) погодилася надати країні

насіннєвий матеріал, який дасть можливість збільшити загальні площі посівів ярих культур у 2023 році на 30%. На 70 млрд грн буде пролонговано кредитну програму 5-7-9 під 50% державних гарантій та допомогу Світового банку. За цією програмою агровиробники зможуть залучати кредити в розмірі від 100 тис. до 90 млн грн під 0–9%. У 2022 році агровиробники України отримали портфельні гарантії за кредитами майже на 24 млрд грн, а за програмою "5-7-9" надано 81,2 млрд грн кредитних коштів.

Через платформу створеного Державного аграрного реєстру діє програма фінансової допомоги ЄС малим агровиробникам, Субсидій і дотацій в розмірі 1,5 млрд грн (50 млн євро) спрямовано для фермерів, які утримують від трьох до 100 корів або мають в обробітку від 1 до 120 га угідь. Допомога становить 5300 грн за корову, але не більше 530 тис. грн, а також 3100 грн за один гектар, але не більше 372 тис. грн. У 2022 р. було погоджено 31 000 таких заявок [3].

Програма фінансової підтримки малих агровиробників від Європейського Союзу розрахована на близько 10 тис. виробників сільськогосподарської продукції та 1200 фермерів, які утримують корів, із загальним охопленням у 32 тисячі тварини. Основною умовою участі в програмі визначено реєстрацію в державному аграрному реєстрі. Світовий банк на неї виділив 50 млн грн, а в 2023 р. збільшив суму дотацій до 80 млн грн.

На підтримку господарств з виробництва молока в регіонах, що постраждали від бойових дій (Чернігівська, Київська та Сумська області) Швейцарія виділила 2,5 млн швейцарських франків (близько 100 млн грн). Проєкт спрямований на покращення доступу українців до якісних молочних продуктів шляхом забезпечення гігієни доїння. Потребу в одержанні гуманітарної допомоги підтвердили 232 молочні господарства, з них 95 – з Чернігівської області, 78 – з Київської області, 59 – з Сумської області [4].

Додаткове забезпечення під отримання кредиту надає Фонд часткового гарантування – 720 млн грн від держави та Світового банку. Кошти будуть доступні для тих, хто має в обробітку до 500 га угідь. Для підтримки агропереробки, а також розвитку виробництва біометану та біоетанолу будуть виділені кошти в розмірі 50 млн дол. США.

Варто зазначити, що допомога малим агровиробникам, що фінансується шляхом бюджетної підтримки ЄС, відповідає найкращим європейським практикам, зокрема поширеному у Євросоюзі механізмі виробничих грантів (*Production Grant Scheme, PSG*).

Міністерство аграрної політики та продовольства України підписало вже 85 наказів у рамках грантової програми «єРобота» з розвитку садів та теплиць. Загальна сума грантів становить 405,1 млн грн, площа насаджень – 1120,21 га. У топ-3-х культур з розвитку садів увійшли фундук та волоський горіх із площею 369,1 га, лохина і чорниця – 290 га та яблуня – 271,1 га.

Площі угідь для розвитку або створення саду по напрямку садівництва мають варіюватися від 1 до 25 га зі створенням робочих місць. По напрямку теплиці гранти надаються на будівництво однієї модульної теплиці орієнтовною площею від 0,4 до 2,4 га відповідно до типового проєкту. Кількість створених робочих місць має бути не менше 14 на 1 га. Заявка на створення теплиць повинна містити проєкт модульної теплиці. По обох напрямках Програма передбачає співфінансування. Від 30% власних коштів забезпечує її учасник, а 70% – держава. Цими коштами можна оплатити витрати, визначені Порядками Постанови КМУ № 738 [5].

Інвестиційна грантова підтримка, що надається ФАО завдяки фінансуванню Євросоюзу, спрямована також на допомогу мікро- та малим сільськогосподарським виробникам, кооперативам та асоціаціям виробників географічних зазначень (ГЗ). На основі отриманих заявок ФАО надасть виробникам інвестиційні кошти у розмірі: до 370 тис. грн (10 тис. дол. США) для малих фермерських господарств та до 925 тис. грн (25 тис. дол. США) для

сільськогосподарських малих та середніх підприємств, сільськогосподарських кооперативів та об'єднань виробників ГЗ. Отримувачі допомоги повинні будуть зробити відповідний внесок у натуральній або фінансовій формі у розмірі не менше 10 відсотків від вартості запропонованої інвестиції [6].

Водночас у 2023 році керівництво України також здійснює низку заходів, спрямованих на підтримку сільського господарства. Відповідно майже 2,2 тис. сільськогосподарських товаровиробників вже залучили 9,65 млрд грн кредитів. За програмою «Доступні кредити 5-7-9%» залучено 4,26 млрд грн, а за програмою державних гарантій у розмірі 80% – 17,2 млн грн [7].

Прогнозні оцінки. Планування структури посівних площ у 2023 році є досить індивідуальним питанням, оскільки кожне господарство має свій ресурсний потенціал і тому орієнтується на вирощування тих культур і на тих площах, що очікувано дасть максимальний ефект при мінімальних витратах.

Для кожної ґрунтово-кліматичної зони України науково обґрунтовано найоптимальніший для вирощування перелік культур. При цьому необхідно враховувати наслідки від повторного/тривалого вирощування таких культур, як соняшник, соя чи ріпак, які мають спільний перелік хвороб, що призводить до погіршення загального фітосанітарного стану полів і, як наслідок, до зростання частки витрат на засоби захисту рослин.

Залишки на полі посівів кукурудзи та соняшнику по всій Україні в зимовий період, погіршення якості та зниження ціни товарної продукції, неможливість продати урожай за ринковими цінами зумовили зменшення посівних площ під озимими зерновими. Оскільки вирішальними чинниками вирощування культур є показники виробничих витрат і потенційний прибуток від реалізації товарної продукції, то кожне господарство буде робити ставку на найприбутковіші культури.

Переважно набір та вибір культур залежить від площі землекористування. У великих господарствах та агрохолдингах зазвичай сформована сівозміна з певним набором культур, для яких вже відпрацьовані

технології вирощування, і які дають можливість отримувати позитивний результат. Тому вони намагаються дотримуватися впровадженого алгоритму вирощування сільськогосподарських культур і обирати ті з них, які є перевіреними.

Загальна стратегія дрібних господарств спирається на вибір найбільш рентабельних культур, таких як ріпак, соняшник та соя. Тому очікувано, що такі господарства будуть збільшувати площі під цими культурами і зменшувати посівні площі кукурудзи та озимих зернових.

На збільшення посівних площ ярих культур значний вплив чинять фактори значної мінної засміченості полів, невизначеності та постійних атак ворога. Передбачається скорочення площ посіву пшениці, ячменю й кукурудзи. Очікується, що загальна посівна площа під зерновими культурами під урожай 2023 р. в Україні становитиме близько 10,1 млн га, що на 12% менше за площу, з якої проведено збирання урожаю у 2022 році. Зокрема, очікується загальне скорочення площ під пшеницею на 16% до показника зібраної площі у 2022 р, під ячменем – на 6%, під кукурудзою – на 11%.

Загалом зміна площ під кукурудзою у 2023 році буде залежати від поточної ціни кукурудзи та технічних можливостей господарств. Товаровиробники, які мають свою сушарку будуть сіяти ту площу кукурудзи, яку сіяли у 2022 році, а які не мають сушарки, планують зменшувати площі посівів кукурудзи та орієнтуються на вирощування більш рентабельних культур, таких як соя та соняшник.

Зменшення посівів кукурудзи у Болгарії і Румунії, знищені посіви кукурудзи у Франції, яка є чи не найбільшим її виробником у центральній Європі, недобір врожаю у ЄС може стати для наших аграріїв шансом. При високих затратах вирощування і досушування кукурудзи ціни на її виробництво зростатимуть і вирощування цієї культури на експорт стане вигідним.

В Європі очікується також недобір врожаю соняшнику, зокрема насіння та олії. Посівні площі цієї культури зменшили відразу кілька країн. Важливим аспектом є вигідна логістика, адже насіння соняшнику не так залежне від транспортування портами, тому можна обійтись наземним транспортуванням.

Проблемою залишається відведення землі під соняшник, оскільки чимало соняшникових районів залишаються під окупацією, та перенасичення соняшником сівозміни, що потребує введення в сівозміну таких культур, як гречка, горох, яра пшениця чи ячмінь. Позитивна тенденція спостерігається по озимому ріпаку. Хоча ріпак потребує чіткого дотримання технології і є досить затратною культурою в плані живлення добривами, товаровиробники роблять ставку на вирощування ріпаку на експорт.

Щодо сої, то за даними опитування сільськогосподарських товаровиробників в соціальній мережі *facebook* посівну площу під цією культурою буде збільшено на 33,3%, до 2 млн га. Соя, порівняно з іншими культурами, не така вибаглива щодо мінерального живлення, а отже суттєво економніша. Також її легше перевозити сухопутним транспортом. Багато господарств зосередяться на вирощуванні органічної сої. На неї вже кілька років поспіль є попит у Німеччині та інших країнах Євросоюзу. Хоча Європа активно збільшує посівні площі сої, попит на неї поки що не зменшиться. Це пов'язано з посухою та поганою врожайністю сої у США та Китаї.

Стратегія виживання сільськогосподарських товаровиробників орієнтує на вирощування нішевих культур, які можна буде реалізувати в Україні. Проте для цього необхідні відповідні технічні засоби і відпрацьована технологія вирощування. Тому вони вирощуються на невеликих площах для вивчення технологій і ринку.

У тваринництві найшвидше відновиться галузь птахівництва та свинарства. Для молочного і м'ясного скотарства потрібно значно більше часу. Механізм оцінки та можливих виплат компенсації за збитки сільгоспвиробників галузі молочного скотарства включає два етапи:

фіксування збитків (втрати поголів'я, знищені ферми, молодняк, яким за нормальних умов мало б поповнюватися продуктивне стадо;

допомога виробникам обладнанням, кормами, ветеринарними препаратами.

Література

1. Збитки агросектору України від війни склали понад 40 млрд доларів: уряд запускає програми підтримки виробників. URL : https://lb.ua/blog/infosecurity_institute/542993_zbitki_agrosektora_ukraini_vid_viyni.html (дата звернення: 02.05.2023).

2. Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні, очікуване у 2022 році / Ю. О. Лупенко, О. М. Нечипоренко, О. Ю. Грищенко та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 28 с.

3. Із 23 листопада аграрії можуть звертатися за отриманням державної допомоги. Ligazakon. URL : https://buh.ligazakon.net/news/215628_z-23-listopada-agrar-mozhut-zvertatisya-za-otrimannyam-derzhavno-dopomogi (дата звернення: 04.05.2023).

4. Мінагрополітики: Швейцарія надає гуманітарну допомогу постраждалим господарствам з виробництва молока України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minahropolityky-shveitsariia-nadaie-humanitarnu-dopomohu-postrazhdalym-hospodarstvam-z-vyrobnystva-moloka-ukrainy> (дата звернення: 05.05.2023).

5. Грантова програма з розвитку садів та теплиць: у топ-3 серед культур – фундук та волоський горіх, лохина і чорниця, яблуна. Minagro. URL: <https://minagro.gov.ua/news/grantova-programa-z-rozvitku-sadiv-ta-teplic-u-top-3-sered-kultur-funduk-ta-voloskij-gorih-lohina-i-chornicya-yablunya> (дата звернення: 04.05.2023).

6. Стартував прийом заявок на гранти ФАО та ЄС для західних областей. Agronews. URL: <https://agronews.ua/news/startuvav-prijom-zayavok-na-granty-fao-ta-yes-dlya-zahidnyh-oblastej/> (дата звернення: 04.05.2023).

7. Від початку року аграрії залучили вже майже 10 млрд грн кредитування. Kurkul. URL: <https://kurkul.com/news/32557-vid-pochatku-roku-agrariyi-zaluchili-vje-mayje-10-mlrd-grn-kredituvannya>. (дата звернення: 02.05.2023).